

Závěrečné (?) slovo k recenzní pranici

Ivo Jirásek

Univerzita Palackého v Olomouci, Fakulta tělesné kultury, Katedra rekreologie

Musím se přiznat, že mi kolega Radim Šíp svojí odpovědí (Šíp, 2015b) na můj kritický recenzní šleh jím spolueditované knížky (Gulová & Šíp, 2013) udělal velkou radost. Odpověď i obsáhlejší zařazení do širšího kontextu (Šíp, 2015a) považuji za mnohem povedenější, ideově soudržnější a formulačně promyšlenější příspěvek než původní jádro sporu. Důvodem, proč se však nespokojím s tímto pochvalným konstatováním, je fakt, že obrana míří mimo směr hlavní výtky, takže zásadní námitky tudíž zůstávají nejenom nezodpovězeny, ale dokonce obratně zamaskovány. Proto bych se rád ještě jednou, naposledy, vyjádřil k tomuto ožehavému tématu.

První připomínka – a současně zopakování mé pochybnosti – se týká paradigmatického obratu. Opravdu mi nejde o to, jestli vytvářejí pozitivismus na jedné straně a fenomenologie s hermeneutikou na té druhé nesmiřitelné tábory nebo zda jsou dvěma stranami téže mince, jejichž spojitosti lze nahlédnout z jakési metapozice nového paradigmatu. Ani fakt, že fenomenologie vzniká jako zásadní nesouhlas s pozitivismem a jako jeho kritika (a můžeme tudíž chronologicky přesněji odlišovat), na této věci nic nemění. Nerad bych upadal do půtek, zda oba tyto typy myšlení patří do moderní doby, zatímco období běžně nazývané jako postmoderní (zde nové paradigma?) překonává zdánlivé protiklady novým, obě strany propojujícím náhledem.

I kdybych přijal tento úhel pohledu, přesto Radimem Šípem obratně nastíněné smíření neodpovídá na můj zásadní argument, který v citacích neuvádí, a to je charakteristika dat, s nimiž vědecké aplikace odlišných filosofických přístupů pracují. Věda nepracuje s realitou, ale zpracovává data, na něž zkoumanou realitu převádí. Povaha dat rozhoduje o povaze zvolené metody. Záměr smířit pozitivismus a fenomenologii nějakým hypotetickým metodologickým metanarativem je jistě zajímavým myšlenkovým cvičením, ale pro vědeckou aplikaci nepoužitelným, pokud zároveň nepřizná, s jakými daty hodlá pracovat. Jestliže pozitivistické přesvědčení o objektivně vykazatelné pravdivosti prostřednictvím měřitelných dat mává stále praporem úspěchů kvantitativních přístupů, rozeznání nemožnosti racionálně vykázat určité jevy lidského prožívání a zabydlenosti ve světě pak nalézá vědeckou aplikaci zejména v kvalitativních přístupech s nemožností převést jevy

např. vizuálních či taktilních vjemů na čísla. Odlišnost dat, s nimiž pracuje vědec pozitivistické orientace (usilující o deskripci, analýzu a nezpochybnitelný poznatek), a naopak vědec fenomenologicky či hermeneuticky zaměřený (toužící nikoliv po vysvětlení, ale po porozumění), je kamenem úrazu v tomto přátelském ideovém klání. Proto si nedovedu představit, jak vědec vyznávající nové paradigma uvidí souvislosti číselného vyjádření i kvalitativních fenoménů a jak propojí tyto různosti do „společného milieu“ jinak než smíšeným výzkumným designem, snažícím se o zachování pozitiv obou přístupů. Skutečným problémem tak ve vědě není „transcendentalizace faktičnosti“ versus „faktičnost transcendentálna“ (Šíp, 2015a, s. 685), ale povaha a charakter dat, s nimiž vědec pracuje. A tento rozměr myšlení zůstal v recenzované metodologické publikaci (i v obou odpovědích) zcela stranou.

Na podstatu mé námitky proto duchaplná studie neodpovídá. Úsilí věnované prezentaci vědeckých oborů se snižujícím se významem jejich kvantifikace oceňuji, avšak – opakuji – kontinuita reality ani nově kontinuita vědeckých disciplín (vyznačující se nejenom metodami, ale také předmětem svého bádání, kde pochopitelně je možné plynulý přechod dohledávat) neznamena automaticky kontinuum metod prolínajících kvantitativní a kvalitativní data do kontinuitního celku. Radim Šíp tento problém pokládá za problém „idealizace“, jenž vede ke „ztrátě předmětu“ (Šíp, 2015a, s. 689), nicméně přesně to je podstatou vědy: redukce reality na data.

Druhou poznámku vztaženou k témuž bodu však musím vznést s ohledem na původní publikaci usilující o metodologický přehled metod „nového paradigmatu“. Všechny v knize zaznamenané metody přece důsledně vycházejí z paradigmatu starého (v odpovědi vnímané jako „moderního“) a v ničem nenaznačují překonání, ale spíše důsledné využívání možností, které aplikují filosofické postuláty fenomenologie a hermeneutiky do vědeckého bádání (včetně pedagogiky). Akcentace narativity, diskursu, konstituce významů (nehledě na výslovné přihlášení se k fenomenologii v IPA) přece nepřekračuje paradigma odlišující kvalitu od kvantity zvratem do nějakého nového, více celkového pozadí, ale hrdě se hlásí k dalším kvalitativním metodám, které v tomto (moderním) ideovém podloží pramení. Proměnu paradigmatu – či onoho metanarativu – tak spatřuji nikoliv pouze v metodologickém, ale také v tematickém rámci. Ve zproblematizování toho, o čem většina davu nepochybuje. Za ukázkou takové proměny vnímám např. pokračování jungovské tradice myšlení a výzkumu, patrné např. v tvrzení lékaře zkoumajícího mimořádné stavy vědomí, že vlastně nemáme důkaz (pouze pozorování

systematických korelací a vzájemných vztahů), že vědomí je ztotožnitelné výlučně s neurologickou činností mozku (Frank, 2014). Dalším příkladem je pronikání dříve tabuizovaných témat do vědeckého diskursu (jako se např. v současnosti děje se spirituální dimenzí lidského způsobu bytí apod.), aniž by to alespoň část vědecké komunity považovala za absurdní.

Okrajovou poznámku musím učinit ještě k problému studia primárních zdrojů a spokojeností s *myšlenkovým second handem*. Nechci fanaticky tvrdit, že kdo nečetl Husserla, nemůže správně aplikovat fenomenologické analýzy na vědecky relevantní témata. Tvrdím však, že celá řada textů (a obávám se, že mezi ně patří i minimálně některé kapitoly z recenzované knihy) vykazuje znaky absolutního nepochopení a voluntaristického překrucování podstaty metody samé. Neuznáváme-li transcendentální rozměr fenomenologie, zůstávají nám fenomény bez zakotvení, jejichž prezentace (řádoby vědecká) dosahuje neuvěřitelné libovůle, přepadávající do frapantně čirého subjektivismu. Popsat subjektivní mínění či vnímání jako adekvátní poznávací proces ve vědě prostřednictvím fenomenologie je zkrátka lapsus. Nerozhořčoval bych se tak, kdyby se jednalo o jednorázovou záležitost – jenomže tento posun významů se v odborné literatuře zcela zabydlel a je přijímán jako adekvátní interpretace. Pak se setkáváme s tvrzením, že intencionalita vědomí reprezentuje ryze individualistický způsob poznávání (Nilges, 2004) a fenomenologie že umožňuje zjistit, jak druzí interpretují svět (Stewart, 2006). Jenomže fenomenologie umožňuje překročit subjektivní, individuální zkušenost směrem k její eidetické přirozenosti.¹ Je to zdánlivě velmi složité, ale ve své podstatě velmi jednoduché převrácení: místo abychom zkoumali např. činnost konkrétního studenta či učitele, zaměříme naše vědomí na to, jak je tato aktivita dána nám – ve vědomí. Je to zkušenost před jakoukoliv reflexí, není to nic vyumělkovaného, ale zcela přirozeného, je to intence (vztaženost, vazba) našeho vnímání a prožívání. Můžeme např. porovnávat naše naladění či smutek při prožívání nějaké divadelní hry, tedy zaměřit pozornost na korelát, který nemá reference v reálném světě, a smutek pramenící z nějakého vztahu k blízké osobě reálně žijící. Co tento smutek odlišuje, to jsou právě koreláty obou situací, nikoliv fakticita prožívaného smutku.²

¹ „This description is not simply an individual, subjective perspective of the experience or opinion of a meaning but is also eidetic in nature.“ (Kerry & Armour, 2000, s. 9).

² „But my affective engagement in each – my emotional involvement – is neutral with regard to the ontological status of these reference. In phenomenological terms, it is concerned with the correlate as such, the meaning.“ (Crowell, 2005, s. 278).

To může být kruciólním bodem neporozumění, totiž to, že fenomenologie se zajímá o realitu, která není fiktivní, ale která nemusí mít obvyklý ontologický status. Přesto to realita je. Co odlišuje fenomenologický způsob tázání od psychologického (či fenomenalistického) popisu, to je „transcendentální subjektivita“ konstituující svět, která není totožná s empirickým egem hledajícím sebe ve světě. Domnívám se, že právě tato distinkce mezi empiricko-psychologickým přístupem a fenomenologickou redukcí není brána obvykle ve vědě hlásící se k fenomenologii v potaz. Ve vědecké aplikaci fenomenologie se nekoncentrujeme na reálnou existenci edukativní reality, nehledáme její realitu a odlišení, ale zkoumáme koreláty edukativních situací, jak jsou dány v transcendentním vědomí, v oblasti významu a smyslu, eidos.

Kromě subjektivistického nerespektování eidetického rozměru fenomenologie můžeme být svědky dalšího nešvaru, a to fascinace terminologií, která je neadekvátně aplikována. Např. heideggerovské „bytí-ve-světě“, které neoznačuje žádné subjektivní rozpoložení, ale naopak konstitutivní rys lidského způsobu bytí, je napodobováno výrazy jako „being-on-the-bench“ (Ryall, 2008), „being-in-the-void“ (Breivik, 2010) apod., tedy situacemi individuálními, subjektivními, které rozhodně nevypovídají nic o „obecně lidském“. Náhodně vybrané fenomény (prožitky) jsou popisovány v rozměru individuální zkušenosti coby výdobytek fenomenologie. Pokud však chybí rozměr smyslu (eidos) těchto fenoménů, existenciální dimenze bytí, autenticita, zkrátka fenomenologická tradice, obtížně můžeme nálepku fenomenologie vnímat jako adekvátní záštitu.

Problémy při širším využívání této specifické metody jsou patrně dány obtížnou četbou zdrojových prací, resp. jazykem, jenž se pokouší postihnout jevy, které nejsou uchopitelné běžnou mluvou (epoché, intencionalita, noesis, noema, eidos atd.). Nedostatečná ochota ke studiu primárních zdrojů vede k jejich prezentaci v naprosto nesprávné podobě, např. epoché jako možnosti, jak se distancovat od vlastních prožitků,³ přičemž uzávorkování předchůdných znalostí i předsudků nám naopak umožňuje udržet pozornost prožívání v plné koncentraci. Přesto jistá lákavost fenomenologie vede ke snahám o její využití, protože oblast významu, smyslu a hodnot nelze patrně objevovat jinou metodou lépe. Přebírání názorů bez pochopení podstaty pak vede k označování fenomenalistických zkoumání za fenomenologii (Halák, Jirásek, & Nesti, 2014), což vede k nedostatečnému rozlišování mezi jednotlivými diskursy při zkoumání (nejen) pedagogických témat.

³ „Epoché is merely bracketing or distancing oneself from the experience.“ (Stoll, 1982, s. 13).

Pokud je někdo schopen porozumět podstatě myšlenkových postupů ze sekundární a zdrojové texty interpretující literatury, nelpím samozřejmě na studiu „málo srozumitelných knih“. Ale s rozšiřováním zásadních neznalostí s pobídkou, aby se stejné povrchnosti ani další čtenáři nebránili, zkrátka nesouhlasím a souhlasit nemohu. Pokud tento nesouhlas působí jako dogmatické lpění na dávno překonaném, ba dokonce jako neoprávněná prezentace sebe sama coby znalce fenomenologie, tak je mi to líto. Ba co víc, přátelsky Radimu Šípovi dosvědčuji (a veřejně se vši zodpovědností přiznávám), že žádným takovým znalcem jsem nikdy nebyl, nejsem a nikdy nebudu. Jsem příliš povrchní na to, abych dokázal porozumět všem nuancím jemného filosofického myšlení. Jsem příliš zaměřen na lákadla rozmanitosti, takže množstvím přelétavých zájmů mi stálost, a tedy i skutečná hloubka a ponoření do problému, uniká. To však neznamená, že nemohu upozorňovat na chyby, protimluvy, vnitřní rozpory a nedokonalosti publikovaných textů, s nimiž jsem konfrontován četbou. Ve studentských letech jsem totiž byl naočkovan myšlenkou, kterou stále vyznávám, totiž velmi si vážit slova. Vnímat jeho sdělení, snažit se řádně rozlišovat mezi významy. Brát řečené i zapsané velmi vážně a nezlehčovat ideu tím, že ji ledabyly vyjádříme. Rád bych doufal, že v tom se s kolegou Radimem Šípem shodujeme, ba dokonce že naše přátelské poštuchování a ideová pranice je toho výrazem. A toho si vážím.

Literatura

- Breivik, G. (2010). Being-in-the-void: A Heideggerian analysis of skydiving. *Journal of the Philosophy of Sport*, 37(1), 29–46.
- Crowell, S. (2005). „Phenomenology is the poetic essence of philosophy“: Maurice Natanson on the rule of metaphor. *Research in Phenomenology*, 35(1), 270–289.
- Frank, D. (2014). Vědomí je nejhlubším tajemstvím: rozhovor se Stanislavem Grofem. *Sedmá generace*, 2014(6). Dostupné z <http://sedmagenerace.cz/text/detail/vedomi-je-nejhlubsim-tajemstvim>
- Halák, J., Jirásek, I., & Nesti, M. S. (2014). Phenomenology is not phenomenalism. Is there such a thing as phenomenology of sport? *Acta Gymnica*, 44(2), 11–129.
- Gulová, L., & Šíp, R. (Eds.). (2013). *Výzkumné metody v pedagogické praxi*. Praha: Grada.
- Kerry, D. S., & Armour, K. M. (2000). Sport science and the promise of phenomenology: Philosophy, method, and insight. *Quest*, 52(1), 1–17.
- Nilges, L. M. (2004). Ice can look like glass: A phenomenological investigation of movement meaning in one fifth-grade class during a creative dance unit. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 75(3), 298–314.
- Ryall, E. (2008). Being-on-the-bench: An existential analysis of the substitute in sport. *Sport, Ethics and Philosophy*, 2(1), 56–70.

- Stewart, T. C. (2006). Understanding the experiences of a developmental student: A phenomenological study. *Research & Teaching in Developmental Education*, 23(1), 64–77.
- Stoll, S. K. (1982). The use of phenomenology to investigate and describe sport in the historical genre: An alternative approach to sport history. *Quest*, 34(1), 12–22.
- Šíp, R. (2015a). Pedagogika a paradigmatický obrat v metodologii a teorii. *Pedagogická orientace*, 25(5), 671–699.
- Šíp, R. (2015b). Pozitivismus a fenomenologie: odpověď Ivo Jiráskovi. *Pedagogická orientace*, 25(5), 733–741.

Autor

Prof. PhDr. Ivo Jirásek Ph.D., Univerzita Palackého v Olomouci, Fakulta tělesné kultury, Katedra rekreologie, Třída Míru 111, 771 11 Olomouc, e-mail: ivo.jirasek@upol.cz